

viel. Niettemin was Thorbecke in 1844 bekeerd. Dit blijkt uit zijn grondwetsvoorstel en de rede die hij in 1844 in Amsterdam hield 'Over het hedendaagsche staatsburgerschap'. Uitvoerige aantekeningen (bijlage 39,385-402) gemaakt voor deze geruchtmakende rede verraden weliswaar een worsteling die in de uiteindelijke rede niet terug te vinden is. Maar deze bewijst alleen dat Thorbecke moeite had het vraagstuk van rechtstreekse en algemene verkiezingen op een voor hem bevredigende manier te formuleren. Men kan zelfs stellen dat de aantekeningen optimistischer van toon zijn dan de rede zelf. De beroemde zinsnede over de groeiende kloof tussen rijk en arm en dus tussen hen die bevoegd en zij die onbevoegd geacht kunnen worden te stemmen, ontbreekt in de aantekeningen, alsmede de hulpeloze vraag: 'Wie vindt den toon, waarin deze dissonant zich oplost?'.

Maar zelfs onder deze invloed geraakt bleef hij zijn eigen staatsconceptie trouw. In zijn exemplaar van het eerste deel van de tweede druk van zijn *Aanteekening op de grondwet* (1841) vinden wij een geschreven notie uit 1845, waarin Thorbecke opmerkt dat de interpretatie van de ministeriële verantwoordelijkheid als het recht van de Kamer om ministers af te zetten, niet strookt met het constitutionele stelsel zoals wij dat nu hebben. Dit werd geschreven na het Negenmannenvoorstel en het kost niet veel moeite aan te tonen dat Thorbecke op dit punt nooit van gedachten is veranderd. Vasthoudend aan zijn eigen interpretatie van de ministeriële verantwoordelijkheid ging Thorbecke dwars tegen de opvattingen van de meerderheid der politiek geïnteresseerden in, die de werking van de ministeriële verantwoordelijkheid steeds meer in de thans gebruikelijke zin gingen interpreteren.

Het doet mij deugd de geleerde redacteur toch nog een vlieg te hebben kunnen afvangen. Een verwijzing naar deze notitie zou in dit kloeke deel niet misstaan hebben.

F. L. van Holthoorn

M. M. Louwerens, *Honderdvijfentwintig jaar NV Crediet- en Depositokas. Van kredietvereniging naar algemene bank* (NIBE-bankhistorische reeks XI; Amsterdam: Nederlands instituut voor het bank- en effectenbedrijf, 1993, 264 blz., f82,50, ISBN 90 72122 98 4).

Dit is om twee redenen een welkom boek. Het bevat de geschiedenis van een kredietvereniging, een interessant maar nu vrijwel vergeten banktype uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Daarnaast geeft Louwerens een prima schets van de bancaire ontwikkelingen na de tweede wereldoorlog, en met name de structuurveranderingen in de jaren zestig en zeventig. Dit is een nog weinig betreden terrein, zeker voor wat betreft de weerslag op kleinere bedrijven in de sector.

De Crediet- en Depositokas of CDK (niet te verwarren met Sarphati's Nederlandsche Crediet- en Depositobank) werd in 1868 opgericht door de deftige Utrechtse firma Vlaer & Kol. Kredietverenigingen als de CDK mikten op handelaars, winkeliers en fabrikanten die wegens hun gebrek aan standing, geringe bedrijfsomvang of aard van hun kredietvraag bij het gewone bankwezen niet terecht konden. Door middel van de CDK kon Vlaer & Kol hen bedienen zonder eigen naam of geld te riskeren. Samen met de Amsterdamse effectenfirma Jan Kol bestreek de tandem zo de hele markt van kleine spaarder tot grote klanten als de NS en bedrijven van het SHV-concern.

Dat ging goed totdat in de jaren zestig de scheidingen tussen de geldmarktsegmenten begonnen te vervagen. Beide bedrijven groeiden snel, ontwikkelden zich tot algemene bank en kwamen dus in eikaars vaarwater. Om die reden kwam het in 1969 tot een herschikking. De bankcliënten

van de CDK gingen over naar Vlaer & Kol, waarna de CDK verderging als specifieke spaarbank van Pierson, Heldring & Pierson en de verzekeringsmaatschappij AMEV. Een paar jaar later werden de oude banden verbroken. Vlaer & Kol ging op in de AMRO bank; de CDK vormde met de Grenswisselkantoren een nieuwe combinatie van twee bedrijven die elkaar complementeren.

Als gedenkschrift mag Louwerens' boek er zijn. De stijl is vloten fris, hoewel naarmijn smaak wat veel mensen dingen 'niet zien zitten'. Op een aantal punten onderscheidt het werk zich bepaald. De oorlog vormt ook hier weer een witte vlek, maar de ontwikkeling wordt tot vrij recente datum met een behoorlijke openheid beschreven, inclusief bestuurlijke onenigheden en een geval van fraude. Louwerens maakte bovendien optimaal gebruik van het archief van de Nederlandsche Bank, en geeft daardoor vooral over de vroege ontwikkeling van de kredietverenigingen en de structuurveranderingen na de oorlog veel interessante informatie over het beleid van die instelling. Tenslotte valt het gemak op waarmee de schrijver, ondanks de soms geringe documentatie, de kern van sommige zaken vat en weergeeft.

Toch stemt het boek niet tevreden. Louwerens besteedt ruim de helft van het boek aan de ontwikkeling van Vlaer & Kol in de negentiende eeuw, zonder dat hij hierop echt greep krijgt. Zo komt hij maar niet tot een antwoord op de vraag of Vlaer & Kol nu bankier of kassier was. Voor de bepaling van de aard van het bedrijf had een vergelijking met andere firma's uitkomst kunnen bieden. Hope & Co. is hiervoor niet zo geschikt; Van Lanschot ligt meer voor de hand, maar Govers' boek over deze firma ontbreekt in de literatuurlijst. De vanzelfsprekendheid waarmee Louwerens het gezag van autoriteiten of gewichtige rapporten als waarheid aanvaardt zonder dit aan andere bronnen of cijfers te toetsen stemt tot nadenken. Het gebruik en de weergave van cijfers had eleganter en consequenter kunnen zijn. Nu staan er losse getallen her en der in de tekst, zonder onderling verband en vaak zonder nadere analyse. Op die manier moet de relatie tussen lage rentabiliteit en hoge dividenden zonder erosie van het kapitaal de lezer duister blijven (137), terwijl eigen berekeningen onmogelijk zijn. Tenslotte bevat het boek gewoon teveel slordigheden. Een greep: de wissel is niet een soort cheque op termijn (19), de bekende Rotterdamse handelaar H. Muller Szn. schreef zijn naam zonder Umlaut (32), 'leningen onder' betekent in de negentiende eeuw: uitgebracht door, niet: in bewaring bij (59), de Nederlandsche Bank heeft geen hoofddirectie (117), de roemruchte Bankassociatie verdween in 1937, niet in 1931 (128).

Vermoedelijk heeft de tijdsdruk waaronder Louwerens moest werken hem parten gespeeld. Elders laat hij namelijk bepaald zien, gevoel voor bankgeschiedenis te hebben. Hopelijk wordt hem een volgende keer meer tijd voor bezinning gegund.

J. Jonker

W. Wennekes, *De aartsvaders. Grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven* (Amsterdam-Antwerpen: Uitgeverij Atlas, 1993, 592 blz., f79,90, ISBN 90 254 0315 8).

In *De aartsvaders* schildert de journalist Wennekes in dertien hoofdstukken zestien portretten van Nederlandse ondernemers, die hij als de grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven ziet. Achtereenvolgens portretteert hij Petrus Regout, Willem A. Scholten, Marten Mees, Jacques van Marken, Charles Stork en zonen, Anton Jürgens, Sam van den Bergh, Gerard en Anton Philips, Henri Deterding, Tony Fokker, Albert Plesman, Ko Vis, Saal van Zwanenberg en Frits Fentener van Vlissingen. Zij legden de basis voor verschillende bekende (inter)nationale bedrijven. Eerder publiceerde de auteur in het weekblad *Intermediair* een serie van tien